

В.І.Прилуцький

**РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ ДЕРЖАВНОЇ ТОРГІВЛІ В УСРР
У 1920-ті роки.**

Економічне зростання Російської імперії, (до складу якої входила значна частина українських земель), напередодні першої світової війни не супроводжувалося великим розширенням обсягу внутрішнього ринку. Розвиток останнього відбувався в значній мірі за рахунок засобів виробництва. Зростання роздрібного товарообігу відставало від загального промислового розвитку країни. В той час, як валова продукція промисловості з 1899 по 1913 рр. зросла на 94 %, то роздрібний товарообіг (у цінах відповідних років) збільшився лише на 60 %. А той факт, що в роздрібному товарообігу навіть у роки найбільшого піднесення, продаж товарів в середньому на одну людину становив приблизно 12 коп. за день свідчить про те, що товарне споживання було досить незначним¹. В цілому роздрібна торгівля дореволюційної Росії характеризувалася відсталим загальним рівнем товарообігу, вузьким асортиментом товарів, незадовільним становищем роздрібно-торгівельної мережі і її нерівномірним розміщенням по країні.

Перша світова війна призвела до значного зруйнування всієї системи внутрішньої торгівлі. У зв'язку з негативним впливом війни на економіку країни (особливо на продовольчу справу) на ринок все більше поширювалося оперативне й адміністративне втручання держави і, відповідно до цього, падало значення торгівлі. Її приватну основу було майже ліквідовано. Висувалася ідея державної торгівлі.

Ці деформації надзвичайно посилилися з встановленням більшовицького режиму. Торгівлю було замінено системою державного постачання і розподілу. Хлібозаготівельні заходи, що здійснювалися органами радянської влади на основі розверстки, призвели до ліквідації оптової торгівлі. Відбулося повне одержавлення кооперативної торгівлі.

Початок створення радянської торгівлі припадає на 1921 р. Вона зосереджувалася у двох усупільнених формах (державній і кооперативній). Поряд з ними функціонувала і приватновласницька торгівля.

Найважливішим командним пунктом у сфері обігу була оптова торгівля, і тому більшовицьке керівництво надавало їй особливого значення. У жовтні 1921 р. В.І.Ленін писав: "Пролетарська держава повинна стати обережним, дбайливим, умілим "господарем", справжнім оптовим купцем, - інакше вона дрібноселянську країну не може економічно поставити на ноги..."².

Оволодівши оптовою торгівлею держава концентрувала б у своїх руках основну масу товарних ресурсів, одержала б можливість направляти їх в інтересах народного господарства і цим шляхом регулювати торгівлю.

Важлива роль оптової торгівлі в умовах дрібнотоварного селянського господарства полягала в тому, що за її допомогою в товарообіг залучалися надлишки сільськогосподарської продукції, в результаті чого підвищувалася економічна зацікавленість дрібних товаровиробників, стимулювався подальший розвиток сільськогосподарського виробництва. Оптова торгівля за своїми розмірами поділялася на велико-оптову, середньо-оптову і оптово-роздрібну. У внутрішній оптовій торгівлі з самого початку непу вирішальну роль відігравав усупільнений сектор у вигляді державних організацій і кооперації. Головним постачальником промислових товарів для широкого ринку була державна промисловість.

Становлення внутрішньої державної торгівлі в УСРР було пов'язане перш за все з об'єднанням промислових підприємств у трести і їх переведення на госпрозрахунок. Організація збуту продукції налагоджувалася трестами з великими труднощами. Кожен трест почав самостійно виступати на ринку з пропозицією своєї продукції. Однак обмежена ємкість ринку і більш високий попит на початковому етапі непу на сільськогосподарську продукцію утруднював збут ряду промислових товарів, незважаючи на ще незначний обсяг виробництва. Щоб швидше реалізувати свою продукцію деякі трести продавали товари за цінами значно нижчими за їх собівартість. Неузгоджена діяльність трестів на ринку, нездорова конкуренція між ними утруднювали збут продукції, негативно позначилися на діяльності самих трестів, створювали серйозну загрозу роботі промисловості і налагоджуванню торгівлі. Торговельна діяльність трестів була організована погано. Не було забезпечено постійного безпосереднього зв'язку з державними і кооперативними торговельними організаціями - споживачами товарів, не було планів реалізації, збут товарів часто носив випадковий характер тощо.

Досвід роботи трестів показав, що для правильної організації збуту промислових товарів, (як і постачання промислових підприємств сировиною), необхідна координація торговельної діяльності різних трестів однієї галузі. Найбільш доцільною формою координації торговельної та постачальницької роботи трестів стали синдикатські об'єднання.

Ідея синдикування народилася у керівників трестів наприкінці 1921 р., тобто безпосередньо після створення трестів. Процес

синдикування, не дивлячись на окремі несприятливі обставини, протікав досить інтенсивно. Для відбудовного періоду була характерна різноманітність форм синдикування (синдикати, конвенції, трести синдикального типу). Але найважливішим став розвиток безпосередньо синдикатів або синдикатських об'єднань.

Як суто торгові установи, синдикати зосереджували торговельний капітал і реалізацію готової продукції, а тому мали можливість значно зменшити торгові втрати і більш планомірно організувати збут.

Синдикати часів непу відрізнялися від своїх попередників. Останні передували таким об'єднанням як трести. Радянські синдикати ж навпаки об'єднували групи трестів певної галузі промисловості. Це пояснювалося тим, що процес концентрації виробництва в СРСР проходив поспішно і розпочався з утворення трестів, які зосередили виробничі і збутові функції.

Значна частина синдикатів була створена в 1922-1923 рр. Процес синдикування проводився до 1928 р. Всього з 1922 р. в СРСР виникло 28 синдикатів.

Темп залучення продукції української промисловості в обіг синдикатів значно перевищував темп зростання збуту в цілому і протягом трьох років загальний збут української промисловості збільшився в 2,4 рази, а через синдикати – майже в 4 рази.

Водночас частка синдикатів у збуті підвищилася з 14 % в 1923/24 р. до 23 % у 1925 /26 р. Процес синдикування йшов не стільки ушир, скільки углиб. Частка збуту синдикуваних галузей в загальному збуті промисловості протягом трьох років (1923/24-1925/26 р.) знизилася з 62 % до 55 %. Це можна пояснити характером української промисловості, яка виробляла переважно засоби виробництва і в якій синдикатська форма збуту не мала місця.

Наприкінці 1925/26 р. в УСРР найбільш повно були синдикувані соляна та фарфоро-фаянсова галузі промисловості (відповідно 98 % і 88 % реалізації продукції). Найменший розвиток обігу через синдикати Україна мала по Укрмаслотресту (близько 8,4 %) ³.

Організація у 1927-1928 рр. нових синдикатів (хімічного, паперового, табаксиндикату та ін.) відкривала подальші перспективи в синдикуванні української республіканської промисловості.

Щодо побудови синдикатами своєї торгової мережі, то цей процес пройшов три етапи: 1) повільного темпу розвитку периферійного апарату синдикатів і побудова роботи через представництва (до середини 1923 р.);

2) поступового зростання периферійного апарату синдикатів (аж до контор губерньського й більш низького масштабу) і зростання

оптово-роздрібних магазинів (тобто етап децентралізації збуту (до 1925/26 р.)); 3) скорочення синдикатської торговельної мережі, передачі роздрібних магазинів кооперації і т.п. під тиском регулюючих органів продовжувався до 1930 р., тобто до часу ліквідації самих синдикатів. Для першого етапу характерно порівняно широке використання синдикатами системи представництв державних, кооперативних і особливо приватних форм. Не маючи можливості приступити до широкого будівництва периферійного апарату, синдикати спробували розгорнути периферійну торгівлю через посередництво торговельного апарату, що складався в провінції за рахунок його коштів.

Другий етап характеризується майже безперервним зростанням власного синдикатського апарату на периферії. При цьому розгалужений апарат синдикатів відіграв значну позитивну роль як щодо організації збуту синдикованої продукції, так щодо організації всього ринку внутрішньої торгівлі промисловою продукцією. Контори синдикатів сприяли налагодженню рівномірного постачання периферії товарами, обмежуючи ажіотаж. З осені 1923 р. синдикати дотримувалися твердої політики цін: їх контори працювали з найменшими надбавками й низькими витратами і тим самим відповідним чином впливали на ціни оптових (й частково роздрібних), посередників у роботах.

Організація синдикатського апарату в провінції й його політика щодо кооперації і держторгівлі сприяли зростанню та зміцненню усупільненого торгового апарату. Синдикати з їх централізованим апаратом були стрижнем організації внутрішньої торгівлі.

В 1926-1928 рр. в організаційно-господарській діяльності синдикатів сталися значні зміни. На відміну від попереднього періоду, синдикати створювалися не самими трестами, а в адміністративному порядку за рішенням ВРНГ та РПО СРСР. Це привело до того, що новостворені синдикатські об'єднання відразу ж забезпечили собі панівне становище в галузі збуту промислової продукції (в межах певної галузі).

Йшло скорочення синдикатської торгової мережі. Почався перехід до централізації збутку (відправлення товарів дрібно- та середньооптовим кооперативним покупцям (райспоживспілкам) почало здійснюватися безпосередньо з фабричних або центральних синдикатських складів).

У практичній діяльності синдикатів стали проявлятися суто гавкістські тенденції по відношенню до трестів. В силу свого монопольного становища в галузі збутку й постачання тієї чи іншої галузі промисловості, синдикати за власним почином, або за вказівкою зверху із вільно створених пайових товариств перетворилися в господарські центри з переважанням регулятивних і управлінсько-виробничих функцій.

Передостанній удар синдикатам як породженню власної ініціативи нанесла в 1927 р. постанова Комісії РПО про перехід до примусового синдикування і підвищенню відсотку віддачі трестами своєї продукції синдикатам. Примусове синдикування (100 %) призвело до поховання самої ідеї синдикатської форми оптової торгівлі. Постановою ЦК ВКП(б) від 5 грудня 1929 р. “Про реорганізацію управління промисловістю” главки та синдикати були ліквідовані.

В умовах непу, особливо в перший період її здійснення, певне місце в оптовій торгівлі займали акціонерні товариства. Першочерговою метою їх створення стало залучення приватного капіталу до співробітництва з державою.

В УСРР оптову торгівлю здійснювали Всеукраїнське акціонерне торговельне товариство (ВАКТТ), товариство “Сприяння”, акціонерне товариство “Село-техніка”.

Органи ВАКТТ проводили операції по збуту продукції державної промисловості і постачанню її технічними матеріалами та сировиною. Водночас місцеві органи товариства здійснювали хлібні заготівки⁴.

Торговельно-промислове благодійне товариство “Сприяння”, що виникло в листопаді 1922 р., виконувало завдання ЦК Помголоду та українського Червоного Хреста по продажу і закупівлі хлібних та інших сільськогосподарських продуктів, мануфактури⁵.

З метою ліквідації паралелізму в роботі ВАКТТ і “Сприяння”, Наркомвунторг УСРР запропонував залишити ВАКТТ основним торгом, а “Сприяння” допоміжним і розділити сфери впливу за територіальним принципом.

В 1928 р. обидва товариства були об'єднанні в ВАКТТ.

Акціонерне товариство “Село-техніка” почало діяти в квітні 1922 р. і мало головним завданням – збут сільськогосподарської техніки. Для цього територію республіки було розділено на 8 округів, а округи на 49 районних контор. Торговельні операції мали головним чином товарообмінний характер. За перші 13 місяців товариство продало машин на 15 млн. пудів хліба⁶.

Результатом пошуків нових форм державного будівництва в галузі торгівлі були інститути ярмарків і бірж.

Ярмаркова торгівля, яка мала в минулому дуже широке розповсюдження і майже зовсім зникла в добу воєнного комунізму, почала поступово відроджуватися з осені 1921 р. в формі дрібних сільських і містечкових ярмарок. Питання про відродження ярмаркової торгівлі неодноразово розглядалось вищими господарськими органами УСРР в 1922-1923 рр. Зокрема на засіданні Української Економічної Ради (УЕР) 6 жовтня 1922 р. було прийнято рішення: “З метою більш

успішного розвитку на Україні внутрішньої торгівлі необхідно відновити ряд ярмарок, що мають місцеве значення.

Розпочати підготовчі роботи по відношенню Хрещенського та Київського контрактного ярмарків в поточному році.

З метою більш успішного відновлення ярмарочної справи на Україні видати положення про організації та відкриття ярмарок"⁷.

В 1923 р. великі українські ярмарки: Харківський Хрещенський та Київський Контрактний були відновлені. Перший радянський Контрактний ярмарок 1923 р. докорінним чином відрізнявся від попередніх Контрактів. Із роздрібного він перетворився в оптово-роздрібний. Ярмарки сприяли широкому діловому знайомству між собою державних торговельних організацій, встановленню між ними зв'язків. Так, на Київському Контрактному ярмарку в 1923 р. було представлено 215 державних і кооперативних організацій з усіх союзних республік. Контрактний ярмарок сприяв торговому пожвавленню Києва, посилив його зв'язки з промисловими центрами (після ярмаркових торгів цілий ряд державних фірм осіли в Києві). Ярмарок також вперше познайомив ринок з кредитом. В 1925 р. Наркомвнуторг СРСР визнав Харківський (Хрещенський) і Київський (Контрактний) ярмарками всесоюзного значення. Предметом ярмаркового торгу були в основному промтовари, при чому не промислові, а споживчі і цей ярмарок розподільний. Численність контрактних угод на третьому та четвертому ярмарках свідчили про те, що Київський ярмарок перетворився по суті в контрактний з'їзд, де укладалися договори з постачання великої території споживчими товарами. В умовах посиленого товарного голоду і згортання непу стало "завмирати" життя й Київського ярмарку.

В цей період відновилися численні місцеві ярмарки. З цією метою губернські комісії з внутрішньої торгівлі складали відомості про наявність ярмарок в минулому, розробляли докладні інструкції для окружних комітетів з внутрішньої торгівлі і порядку обміну роботи ярмарків і їх дослідження. Результати цієї роботи швидко позначилися.

9 червня 1924 р. комісія Наркомвнуторгу УСРС слухала питання про визначення селянських ярмарок.

Надаючи селянським ярмаркам надзвичайно важливого значення в справі наближенні товарів до споживача, було доручено статистично-економічному управлінню встановити кількість селянських ярмарків, які існували до революції і які з них, з врахуванням економічної доцільності необхідно відновити, скласти календарний план відновлення і розробити типові положення про селянські ярмарки.

В 1926 р. була видана постанова ЦВК і Раднаркому СРСР “Про ярмарки”, згідно якої ярмарки поділилися на загальносоюзні, республіканські і місцеві. Місцеві ярмарки поділялися в свою чергу на губернські, крайові, автономних республік, окружні, а також повітові, волосні і сільські.

Керівним органом ярмарку був ярмарковий комітет і нарада уповноважених ярмаркових торговців. В коло ведення наради входило обговорення питань надання ярмарковому комітету про потреби торгуючих сторін.

Тисячі сільських районних ярмарків являли собою історично сформовану систему торгівлі, органічно пов'язану з економічним життям країни. За ярмарковою системою розподілялися промтовари, які споживалися широкими масами населення. З іншого боку, по сільським місцевим ярмаркам збиралася сировина для промисловості і продовольчі товари.

В цій ярмарковій системі можна відзначити дві складові: одну – це ярмарки з більш широким охопленням ринку і перевагою оптових обігів, і ярмарки суто місцеві, які обслуговували роздріб. Навколо перших ярмарків зосереджувалася мережа місцевих ярмарків. Вони передували за часом. Товари, закуплені на таких ярмарках, надходили на сільські ярмарки.

Таким чином, ярмарки, як історичні центри торгівлі в країні, відновлені з переходом до непу, зіграли, за відсутністю добре налагодженої системи постійної оптової та роздрібною торгівлі, певну роль у налагодженні товарообігу. В деяких повітах ярмаркові обіги складали до 80 % усього повітового товарообігу.

На час проведення ярмарок влаштовувалися виставки, проходило знайомство з удосконаленнями у сільськогосподарській техніці, розповсюджувалася література, читалися лекції, тобто ярмарки відігравали роль не тільки економічного (торгового) центру, але й в певній мірі культурно-освітнього.

Товарні ярмарки виникли і росли в умовах налагодження торгівлі і господарських зв'язків, слабого розвитку шляхів сполучення. За мірою розвитку народного господарства в цілому роль старого типу товарних ярмарків стала падати і змінюватися в певній мірі спеціальними ярмарками зразків і контрактів. Ярмарковий торг в значній своїй мірі ототожнювався з біржовим торгом ярмаркового періоду, який відрізнявся від звичного біржового торгу, головним чином більшим припливом товарів з відносно віддалених місцевостей і більшою кількістю торгуючих.

Роздрібна ярмаркова торгівля являла собою місцеве явище, яке залежало від напливу роздрібного покупця, а оптова торгівля концентрувалася в біржовому залі і перероджувалася у біржову торгівлю, пов'язану з спеціальним строком.

Важливим компонентом інфраструктури ринку стали біржі, які мали контролювати оптову торгівлю. Товарно-сировинні біржі стали місцем комерційних угод для державної, кооперативної та приватної торгівлі. Загальні збори членів біржі, біржовий комітет та ревізійна комісія стали органами біржі.

В добу непу тільки уряд мав право затверджувати товарні біржі, здійснювати допуск цінних паперів до біржових торгів.

У 1922 р. було затверджено примірний статут товарної біржі. А в 1924-1925 рр. розроблена єдина номенклатура товарів для котировки на товарних біржах.

Біржі підпорядковувалися КВТ та губернським радам. На території УСРР діяли як універсальні, так і спеціалізовані біржі в основу їх територіальної організації було покладено принцип товарності даного економічного району. Так, Харківська біржа продавала паливо та металеві вироби, Київська – цукор.

В розвитку постанови РПО РРФСР від 23 серпня 1922 р. "Про товарні біржі" Всеукраїнська комісія з внутрішньої торгівлі на своєму засіданні 15 листопада 1922 р. виробила інструкцію про проведення в життя даної постанови і розробила "зразковий" статут товарної біржі. Він визначав завдання товарної біржі, яка повинна була виявити стосунки попиту і пропозиції, полегшити і упорядкувати як товарообмін, так і зв'язані з товарообміном товарні і торговельні операції.

Через біржі проходили всі значні оптові операції державних, кооперативних і приватних торгових організацій. 1923 р. був роком формування біржового торгу, як у значній організації бірж на території України, так щодо охоплення ними торговельного обігу. Якщо в січні 1923 р. в УСРР було 7 бірж, то через рік їх число дорівнювало 12.

За основи територіального виникнення бірж було покладено в першу чергу момент товарності даного економічного району і в друге – його адміністративно-політична вага.

Біржі дореволюційного періоду відрізнялися деякою товарною однобічністю своїх операцій. У роки непу вони вже не носять колишнього характеру роботи з вузькою номенклатурою товарів, а охоплюють у своєму торгу найрізноманітніші товари. Проте провінційні біржі все ж таки відрізняються певною однобічністю роботи, завдяки специфічній товарності району їх знаходження: такі біржі, як Волинська, Єлисаветградська, Запорізька, Житомирська відносилися

переважно до категорії хлібних бірж; в організації Миколаївської та Одеської бірж значну роль відіграли експортні операції.

Біржі стали ареною операцій і для більш низьких розрядів торгівлі, втягуючи в біржову торгівлю окремі торгівельні організації.

Цій обстановці сприяло встановлення примусового порядку для державних підприємств реєструвати свої операції і утягувати в біржовий торг за директивами кооперативних центрів середньої і низової кооперації. Якщо в 1923 р. співвідношення біржового товарообігу до позабіржового, у відносних величинах було таке: 41 % - біржовий – 59 % - позабіржовий, то починаючи з 1924 р. спостерігається поступове падіння ваги позабіржового торгу.

У побудові біржової торгівлі спостерігається така картина: на перше місце за купівлями і продажем стоять державні організації, на другому – приватні особи і третьому – кооперація. Значно сприяло розвитку біржової торгівлі на Україні проведення у першому півріччі 1923 р. других всесоюзних ярмарок у Харкові (Хрещенського) та Києві (Контрактового).

На 1 жовтня відзначався апогей біржової торгівлі. У країні нараховувалося 114 товарних бірж, членами яких були 8514 торгово-промислових підприємств і приватних осіб. У грудні 1926 р. колегія Наркомвнуторгу республіки прийняла рішення закрити всі біржі за винятком п'яти (в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Житомирі), зважаючи на різке зниження біржових обігів.

Постановою Наркомвнуторгу УСРР у березні 1927 р. замість ліквідованих товарних бірж були організовані пункти районних уповноважених. Комерційні (районні) уповноважені були допоміжним інструментом по укладенню між біржових угод на товарних біржах.

Влітку 1928 р. в УСРР працювали чотири біржі (в Харкові, Києві, Дніпропетровську і Одесі).

У період непу мали місце три основних підходи до визначення завдань і функцій радянських бірж. По-перше, їх посередницька діяльність; по-друге, вони розглядалися як інструмент, покликаний самостійно регулювати ринок за рахунок встановлення єдиних цін; по-третє, обліково-контрольна діяльність. Усі три підходи в тій чи іншій мірі одержали свою практичну реалізацію. В результаті – множинність і невизначеність поставлених завдань і функцій біржі. З часом все більше значення набуває обліково-контрольний аспект діяльності бірж. Біржова статистика надавала інформацію про існуючі товарні запаси, рух цін, ринкову кон'єктуру. Розширене тлумачення одних функцій товарної біржі супроводжувалося занепадом інших функцій.

Головною причиною, що визначала слабкість посередницької діяльності радянських бірж, був товарний дефіцит, в умовах якого біржове посередництво стало економічно нежиттєздатним. Подальше поглиблення централізованого планування товарного обігу в умовах товарного голоду і відсутність таким чином “не розписаних”, тобто вільних товарів призвели до непотрібності товарних бірж в системі планової економіки. Офіційно вони були ліквідовані постановою ЦВК і Рад наркомів СРСР від 6 лютого 1930 р.

Допустивши торгівлю, партійні і господарські керівники не мали чіткого уявлення про види державної торгівлі. Певна їх частина поділяла думку, що вона можлива лише як оптова.

Керівні директиви вищих партійних і державних органів чітко встановили, що виконання державною торгівлею функцій, паралельних торговельному апарату споживчої кооперації, допустимі лише при слабкості кооперативної системи – як у розумінні охоплення ринку, так і її фінансового стану. Там, де кооперація міцна, де її апарат не довантажений, організація паралельної державної торгівлі була не тільки недоцільною, але й навіть шкідливою, оскільки вона послаблювала кооперативну систему.

Така підлеглість державної роздрібної торгівлі інтересам розвитку кооперативної торгівлі закріплена відповідними рішеннями партії і уряду і реалізувалася на практиці.

У квітні 1924 р. у постанові пленуму ЦК ВКП(б) “Про внутрішню торгівлю і кооперацію” зазначалося, що “в тих областях, де кооперативна роздрібна торгівля не дістала свого розвитку, можна допустити державну роздрібну торгівлю”⁸. Пленум ЦК КП(б)У (січень 1925 р.) підкреслив, що “наша торговельна політика повинна будуватися у напрямі... обмеження безпосередньої організації держпромисловістю низової торгівлі”⁹.

У грудні 1923 р. комісію по Внутрішній Торгівлі (КВТ) звернулася ініціативна група партійних працівників, господарників, адміністраторів та журналістів з проханням про надання сприяння проведенні досвіду організації коробійництва на селі з метою наближення продукції державної промисловості до селянина-споживача на найбільш вигідних для нього умовах. Для цього необхідно створити конкуренцію приватному коробійництву шляхом організації радянського коробійництва, що усуне будь-яких перекупників та посередницьких інстанцій. Конкретно організація радянського коробійництва міркувалася шляхом зв'язку з держторгівлею і кооперацією, зі створенням організаційної громадської бази в якості селянських будинків. Комісія визнала надзвичайно важливим проведення даного досвіду в Україні¹⁰.

17 листопада 1922 р. на засіданні УЕР було затверджено статут Українського пайового товариства роздрібної торгівлі „Ларьок”¹¹. Діяльність товариства на першому етапі його існування (з 1 січня по 1 жовтня 1923 р.) характеризувалася: головним чином вуличною торгівлею, вузькістю асортименту товарів (тютюновий), відсутністю кредиту і туманністю перспектив.

Другий період (з 1 жовтня 1923 по 1 квітня 1924 р.) характеризувався повільним зміцненням фінансового стану „Ларка”. Але до того ж часу загальний стан товариства привів багатьох до думки про його ліквідацію.

Це спонукало керівні органи „Ларка” проаналізувати причини неуспіху і шукати нових шляхів для подальшої роботи. Висновки, що були зроблені на досвіді минулого і намічені принципи майбутнього існування, забезпечили товариству певні успіхи до кінця 1924 р. Вони були положені в основу всієї роботи і сформульовані як 12 основних законів „Ларка”¹².

Проте, незважаючи на певні досягнення, фінансове становище товариства залишалося напруженим, його товарне постачання не забезпечувало необхідного навантаження торгової мережі. У червні 1926 р. керівництво „Ларка” подало до ЦК КП(б)У, Наркомторгу СРСР і УСРР, ВРНГ СРСР і УЕН доповідь про реорганізацію товариства. Передбачалося скоротити мережу торговельних одиниць і, відповідно, штат працівників, а також передати сільські крамниці кооперації¹³.

Спроби врятувати товариство державної роздрібної торгівлі йшли врозріз з загальним ставленням більшовицького керівництва до неї, що склалося на той час.

Так, у постанові ЦК ВКП(б) „Про взаємовідносини державної промисловості і споживкооперації” від 16 серпня 1926 р. ясно вказувалося, що основним розподільником промислових товарів серед споживачів повинна залишатися система споживчої кооперації. Нижчі ланки державної торговельної мережі повинні бути переглянуті і порівняні з наявною мережею кооперативної мережі. Вважати, як правило, скорочення держрозподілу усіх видів¹⁴.

Лінія на поступове згортання державної роздрібної торгівлі, в міру розширення кооперативної, знайшла відображення і в подальшій діяльності „Ларка”. У лютому 1927 р. колегія Наркомторгу УСРР, заслухавши правління „Ларка”, запропонувала в найкоротший термін ліквідувати нерентабельні торгові одиниці, а також повністю згорнути торгівлю товариства.

У зв’язку з відмовою від непу і переглядом ролі і значення кооперації у державної роздрібної торгівлі виникли нові завдання. У

цей час вона вже не розглядалась як додатковий і допоміжний фактор у робочій споживчій кооперації і в подальшому набула інтенсивного розвитку.

Роздрібна торгівля, на відміну від оптової, за своїм призначення безпосередньо торкається споживача і тому повинна бути пристосованою до задоволення його вимог як щодо якості товару, так і до умов його продажу. Економічно-територіальне і технічне будівництво апарату роздрібною торгівлі було більш складним, ніж в оптовій торгівлі.

Гострий товарний дефіцит 1926/27 р., що перейшов у „хлібний страйк” 1927/28 р., негативно позначився на стані торгівлі. Ринок УСРР протягом 1926 – 1927 рр. став відчувати різкий нестаток у ряді промислових товарів і особливо у бавовняних, сукняно-вовняних тканинах, чорних металах. Про це, зокрема, зазначав у доповідній записці до ЦК ВКП(б)У І. Клименко. При питомій вазі України в загальносоюзному господарстві по хлібозаготівлі в 30 %, по населенню – 23 % і по купівельним ресурсам в 28 %, Україні з загальних ресурсів СРСР було виділено по текстилю – 15 %, по металах – 20 %, по склу – 20 %¹⁵.

При хронічному дефіциті промислових і продовольчих товарів, торгівля перестала бути торгівлею, перетворилася у гігантський розподільник мізерних товарних ресурсів, чому більш за все відповідала державна торгівля.

В роки непу державна торгівля визначалася тією роллю і місцем, яку повинна була займати згідно концептуальним засадам більшовицького керівництва. Воно відводило домінуючу роль розвитку кооперативній торгівлі так як, вона на думку В.І. Леніна та його послідовників, більше відповідала майбутньому устрою „цивілізованих кооператорів”. За державою залишалися ведучі позиції в оптовій торгівлі.

За цей незначний проміжок часу в Україні були не тільки відновлені, а й набули значного розвитку історично традиційні інститути: синдикати, акціонерні товариства, товарні біржі, ярмарки. Процес розвитку форм і апарату державної оптової та роздрібною торгівлі відбувався суперечливо – від використання цих ринкових інститутів до їх повної ліквідації.

¹ Дихтяр Г.А. Внутренняя торговля в дореволюционной России. – М., 1960.- С. 80, 82.

² Ленін В.І. До четвертих роковин Жовтневої революції // ПЗТ. – Т. 44. – С. 143.

³ Маслов А.О. Внутрішня торгівля України в період непу (1921 - 1929 рр.). – К., 1995. – С. 13.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. І. – Оп. 20. – Спр. 1731. – Арк. 30 зв.

⁵ Там само. – Арк. 31

⁶ Там само.

⁷ Там само. – Спр. 1258 – Арк. 162 зв.

⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.3. – С. 30.

⁹ Компартия України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976. – Т. І. – С. 316.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1731. – Арк. 119.

¹¹ Там само. – Спр. 1258. – Арк. 169.

¹² Там само. – Спр. 1905. – Арк. 2.

¹³ Там само. – Спр. 2306. – Арк. 1 - 4.

¹⁴ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. II – С. 535-537.

¹⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2516. – Арк. 36 - 37.